

ALEJANDRO MARTÍNEZ GIRALT

ELS VESCOMTES DE CABRERA
A LA
BAIXA EDAT MITJANA

IDENTITAT FAMILIAR, DINÀMICA PATRIMONIAL
I PROJECCIÓ SOCIOPOLÍTICA

CONSEJO SUPERIOR DE INVESTIGACIONES CIENTÍFICAS
Madrid, 2019

ÍNDIX

ÍNDIX D'ABREVIATURES I LLEGENDA DE LES FIGURES	11
ÍNDIX DE TAULES I FIGURES.....	13
NOTA D'AGRAÏMENT	17
INTRODUCCIÓ	19
Objecte d'estudi i estat de la qüestió.....	20
Dels orígens de la família al destí del seu patrimoni.....	20
Un repàs historiogràfic	32
L'encaix en el marc d'estudis sobre la noblesa medieval a Catalunya.....	39
Metodologia, fonts i estructura de l'estudi.....	50
Consideracions prèvies, proposta i justificació	50
Fonts primàries: procedència i tipologies.....	58
Estructura de l'estudi.....	68
Criteris de transcripció	73

PRIMERA PART

ASCENS I CONSOLIDACIÓ DEL LLINATGE

CAPÍTOL 1. ELS INICIS DE L'ALLUNYAMENT D'URGELL (1199-1328) ..	76
Els precedents: els temps de la nova Pau i Treva.....	78
El vescomte trobador i la successió d'Urgell	86
La línia vescomtal de Cabrera i la reconciliació amb la Corona...	102
L'entrada en l'òrbita d'Empúries	107

Els temps de la comtessa d'Empúries	113
De nou devers la línia col·lateral	125
CAPÍTOL 2. ELS DESCENDENTS DELS SENYORS DE MONTCLÚS (1328-1364).....	135
El jove Bernardí de Cabrera, hereu de Montclús	136
Els primers anys del vescomte Bernat II de Cabrera	145
Els anys de Ponç IV i l'aproximació personal al Cerimoniós.....	151
L'herència materna d'Aguilar	156
El conseller reial i el comte d'Osona	163
La lenta caiguda en desgracia	172
CAPÍTOL 3. DE LA REHABILITACIÓ A L'EMPRESA SICILIANA (1364-1423).....	181
Les raons d'una caiguda.....	182
Els temps de la resistència a l'autoritat reial	189
La rehabilitació per al darrer Bernardí	200
El projecte sicilià i la realitat política del regne insular	207
L'ascens del primer comte català de Modica	212
Dels difícils temps de l'Interregne als primers Trastámara d'Aragó..	219

SEGONA PART

IDENTITAT, PATRIMONI I PODER

CAPÍTOL 4. LA FAMÍLIA I LA PERPETUACIÓ DEL LLINATGE	245
Una ullada als orígens familiars.....	246
La memòria familiar i dinàstica	259
El sentit de les aliances matrimonials	268
La descendència i les solucions successòries.....	288
Vellesa, viduïtat i mort	302
Els afers devocionals i les relacions amb les institucions religioses...	307

CAPÍTOL 5. LA CONFIGURACIÓ DEL DOMINI VESCOMTAL	325
L'espai físic, humà i econòmic.....	326
La formació del vescomtat de Cabrera.....	336
Els primers grans canvis i les grans disputes jurisdiccionals.....	354
A l'avantsala de les grans concessions reials.....	362
Concessió del vescomtat de Bas i creació del comtat d'Osona ..	373
De la restitució parcial a les concessions sicilianes	386
CAPÍTOL 6. ELS CABRERA I L'EXERCICI DEL PODER SENYORIAL.....	405
Els agents de l'entorn domèstic	406
Els oficials de la cort	423
Altres agents o suports	467
Selecció, manteniment i correcció	486
Els dominis dels Cabrera sota control de la Corona	499
Els Cabrera i les comunitats.....	506
CONCLUSIONS.....	517
La família vescomtal de Cabrera entre 1199 i 1423.....	519
Perpetuació biològica i expressió identitària	522
Creació i gestió del domini i exercici del poder senyorial	524
BIBLIOGRAFIA	529

INTRODUCCIÓ

Mandarà el Rey, mi señor,
que me corten la cabeza,
por desgraciado y sin dicha,
no por delitos que tenga.

Antonio MIRA DE AMESCUA, *La adversa fortuna de Don Bernardo de Cabrera*,
Jornada segona, vv. 1809-1812.

Amb aquestes paraules es lamenta Bernat de Cabrera del, segons ell, injust destí que l'espera. Les pronuncia durant la segona part d'una bilogia del subgènere del drama històric anomenat *de validos* o *de privanza*, que fins fa no massa encara s'atribuïa a Lope de Vega. Però fou segurament un contemporani granadí seu, el dramaturg Antonio Mira de Amescua, qui va escriure aquella obra, inspirant-se en la trajectòria vital del vescomte Bernat II de Cabrera —més en concret, en les seves etapes de màxim ascens polític i de posterior caiguda—. És clar que de Mira de Amescua no es podia esperar un rigor històric que n'encorsetés la creativitat i el desviés del seu objectiu literari. No obstant això, val a dir que el seu Don Bernardo s'adiu força bé amb la idea general que avui dia es té d'aquell vescomte: la d'un alt noble prou capaç de guanyar-se la confiança del rei Pere el Cerimoniós per esdevenir-ne el seu «gran privat» —com sovint se'l sol anomenar—, i tan dissortat com per convertir-se inmerescudament en víctima d'un monarca desagraït i cruel que el faria decapitar.¹

Pel seu perfil personal, pel seu pes polític i militar i pel seu tràgic final, Bernat II és considerat a dins i a fora de Catalunya no ja un dels grans vescomtes de Cabrera, sinó el més rellevant de tots, amb l'excepció de Sicília,

¹ *La próspera fortuna* i *La adversa fortuna de Don Bernardo de Cabrera* les ha editades Antonio Serrano Agulló a Agustín DE LA GRANJA (coord.), *Antonio Mira de Amescua. Teatro Completo*, vol. 3, Granada, Universidad de Granada, 2003, pp. 23-326. Vegeu també Antonio SERRANO AGULLÓ, *Teatro e historia en Mira de Amescua: Don Bernardo de Cabrera*, Kassel, Reichenberger, 2006.

on aquesta plaça l'ocupa el seu nét Bernat IV de Cabrera.² La preferència siciliana per Bernat IV és del tot lògica si hom té en compte que l'any 1392 esdevindria el primer comte de Modica d'origen hispànic, assolint amb els anys una posició de poder en la cort de Martí el Jove només comparable a l'adquirida pel seu avi patern. En la seva condició de «hombre muy notable, de casa real —e casi la segunda persona del rey en poderío en Aragón, mayormente en Cecilia [*Sicilia*]», l'escriptor castellà Alfonso Martínez de Toledo li dedicà una anècdota al seu *Arcipreste de Talavera o Corbacho*, editat per primera vegada a les darreries del segle XV.³

Ambdós Bernats, avi i nét, pertanyien a una de les famílies més antigues i més poderoses de l'alta aristocràcia catalana dels segles centrals i finals de l'Edat Mitjana, de la que Santiago Sobrequés deia a *Els Barons de Catalunya* que entre les «vescomtals, la de Cabrera fou una de les més afortunades».⁴ Però malgrat la seva rellevància, el cert és que el grau de coneixement que se'n té segueix sent encara molt bàsic. El propòsit principal d'aquest llibre és millorar-ne i ampliar-ne aquest coneixement per a l'etapa compresa entre 1199 i 1423.

OBJECTE D'ESTUDI I ESTAT DE LA QÜESTIÓ

Dels orígens de la família al destí del seu patrimoni

La família dels vescomtes de Cabrera, que, com ja ha advertit Antoni Pladevall, convé no confondre amb la dels seus feudataris del castell osonenc de Cabrera —una confusió força freqüent, ja que compartien cognom— tingué continuïtat durant disset generacions fins a la mort l'any 1526 de la darrera hereva per via legítima, Anna I de Cabrera, besneta de Bernat IV, comtessa de Modica i vescomtessa de Cabrera i Bas.⁵ En serien divuit si comptéssim la dels seus nebots il·legítims, Anna II i Antic. Per raons òbvies, no és aquest el lloc per exposar de manera detallada les vicissituds del llinatge, molt menys encara la d'aquells individus que en formaren part en el pe-

² Bernat II de Cabrera ha estat convertit en protagonista d'un drama pel veneçolà José Heriberto García de Quevedo a mitjan segle XIX, escrit a instància del marquès de Molins —mecenes aleshores de José Zorrilla—, així com coprotagonista amb el Cerimoniós de la novel·la de Jesús Mestre *El poder i la dignitat*, editada el 2005. Fins i tot l'escriptor Ildefonso Falcones li ha reservat alguna escena al seu supervendes *L'església del mar*, que l'any 2018 ha fet el salt a la televisió de la mà d'Atresmedia, Televisió de Catalunya, Netflix i Diagonal TV.

³ Alfonso MARTÍNEZ DE TOLEDO, *Arcipreste de Talavera o Corbacho*, part 1, cap. 17 [edició a cura de Michael Gerli, Madrid, Càtedra, 1979].

⁴ Santiago SOBREQUÉS I VIDAL, *Els Barons de Catalunya*, Barcelona, Base, 2011, p. 62 [primera edició de 1957].

⁵ Vegeu Antoni PLADEVALL I FONT, «Castell de Cabrera», dins Pere Català Roca (dir.), *Els Castells Catalans*, vol. 4, Barcelona, Rafael Dalmau, 1993, p. 771.

rióde que vol cobrir el present estudi. Tanmateix, convindria fer-ne ni que sigui un esbós abans d'entrar definitivament en matèria.

La història de la nissaga arrenca amb Amat de Montsoriu, home assidu a l'entorn dels comtes de Barcelona, Girona i Osona durant el decenni de 990 que arribaria a ser designat marmessor pel comte Borrell II en el testament d'aquest del 24 de setembre de 993 (Figura 1).⁶ L'any 1018 era ja vescomte de Girona. Amat transmetria el càrrec vescomtal a la seva filla Ermessenda, que al seu torn el transferiria a qui el gener de 1032 era el seu espòs, un Guerau de Cabrera procedent segurament de la família dels vescomtes de Besalú. La mateixa que deu anys abans tenia alguns dels seus membres acusats d'haver usurpat béns eclesiàstics pel bisbe Oliba de Vic, i, en conseqüència, amenaçats amb l'excomunió per l'arquebisbe de Narbona.⁷ Els vescomtes gironins Ermessenda i Guerau serien els fundadors del monestir de Sant Salvador de Breda. El seu fill i hereu Ponç Guerau s'intitulava també vescomte, certificant així el procés d'apropiació familiar del càrrec vescomtal gironí i la seva conversió en títol hereditari, que havia començat en els temps del seu avi Amat.

Mitjançant el seu segon matrimoni amb Ledgarda, filla d'Arnau Mir de Tost, Ponç I Guerau no només obtindria per via conjugal un nou títol senyorial, el d'Àger, que podria llegar als seus successors, sinó que assentaria també les bases d'una política urgellenca que atreuria l'atenció de la família fins al segle XIII.⁸ Com es veurà més endavant, la instal·lació en territori urgellenc, la incorporació del patrimoni creat per Arnau Mir i els posteriors enllaços matrimonials amb membres de la mateixa família comtal d'Urgell, facilitarien la seva entrada en la disputa pels drets a la successió del comte Ermençol VIII. Alhora, la irrupció dels vescomtes de Girona en el tauler polític de Ponent comportaria també la seva incorporació a la nòmina d'aristòcrates catalans que participarien en els assumptes dels regnes de Castella i de Lleó i que, fins i tot, prendrien muller en aquelles contrades. Tot indica que el primer vescomte de Girona i Àger en fer-ho hauria estat Guerau II Ponç, fill i successor de Ponç I Guerau. Havent participat en la segona i en la tercera

⁶ Antoni UDINA ABELLÓ, (ed.), *Els testaments dels comtes de Barcelona i dels reis de la Corona d'Aragó. De Guifré Borrell a Joan II*, Barcelona, Fundació Noguera, 2001, doc. 6, p. 77.

⁷ Ramon ORDEIG I MATA (ed.), *Diplomatari de la catedral de Vic (Segle XI)*, fasc. 1, Vic, Patronat d'Estudis Osonencs, 2000, doc. 816 (començaments de 1022).

⁸ A l'entorn seu hi ha abundant bibliografia. La clàssica la devem sobretot a Eduardo Corredera i a la monografia que Josep Lladonosa va escriure per la col·lecció «Episodis de la Història» de l'editorial Rafael Dalmau. Vegeu els treballs més recents a destacar sobre la figura d'Arnau Mir i l'origen del vescomtat d'Àger, a Francesc FITÉ I LLEVOT, Eduard GONZÁLEZ I MONTARDIT, *Arnau Mir de Tost: un senyor de frontera al segle XI*, Lleida, Universitat de Lleida, 2010; i Flocel SABATÉ I CURULL, «La création de la vicomté d'Àger», dins Pierre Chastang, Patrick Henriot, Claire Soussen (dirs.), *Figures de l'autorité médiévale. Mélanges offerts à Michel Zimmermann*, Paris, Publications de la Sorbonne, 2016, pp. 235-250.